gin **yetti yosh**da (ta'kidlar bizniki J.S.) qoldi, **o'n yosh**da Umayday onam xotun baxtiga inim Kul tigin er degan nom topdi. **O'n olti yosh**ida amakim hoqon davlatini, hokimiyatini shu xilda qo'lga kiritdi". "**Yigirma bir yosh**ida Chacha Sangunga urush qildik". "Kul tigin **yigirma olti yosh**ida Qirg'iz tomonga lashkar tortdik". "Kul tigin **yigirma yetti yashar**ligida qarluq xalq begonalashib ketgach, dushman bo'ldi". "Kul tigin shu jangda **o'ttiz yashar** edi". Ko'rinib turibdiki, Kul tigin tomonidan amalga oshirilgan ishlar, hayotida yuz bergan o'zgarishlar, uning olib borgan janglari, vatan ozodligi va yurt sarhadlarini kengaytirish uchun qilgan harakatlari qahramonning yoshi bilan bog'liq ravishda tasvir etilmoqda. Bunday misollarni bitiktoshlarning boshqa turlari, ya'ni Bilga xoqon bitigi, Begra yodnomasi, Oznocheniya qishlog'idan topilgan yodnoma, Oltinko'ldagi yodnomalarda ham uchratish mumkin. Xususan, Bilga xoqon bitigida yetti o'rinda, shuningdek, Ubayt yodnomasi ("Olti yoshimda otamdan ayrildim"), Achur qishlog'idagi yodnoma ("O'n yetti yoshida shuhrati o'ldi"), Oznachennaya qishlog'idan topilgan yozuv ("Men o'ttiz besh yoshimda qahramon bo'ldim"), Oltinko'ldagi ikkinchi yodnoma ("O'ttiz sakkiz yoshimda vafot etdim"), Begra yodnomasi ("Yoshim oltmish yetti"), Uyuq tarlaq yodnomasi ("Sizlardan oltmish yoshimda ayrildim"), Uyuq turan yodnoma ("Oltmish uch yoshimda sizlardan ayrildim")larida ham yosh bilan bog'liq ma'lumotlar keltiriladi. Demak, bitiktoshlarda ham qahramonning hayotida yuz bergan voqealar uning yoshi bilan bog'liq holda tasvir etilmoqdaki, buni xalq og'zaki ijodi ta'sirida yozma adabiyotda yaratilgan yoshnomalarning dastlabki variantlari sifatida qabul qilish mumkin.

Xulosa va takliflar. Turkiy xalqlar tomonidan yaratilgan qadimgi yozma yodgorliklar ko'hna Turon o'lkasida yashagan ota-bobolarimiz hayoti, yashash tarzi, madaniyati va tafakkuri haqida bizga ma'lumot beradi. O'rxun-Enasoy yozma yodgorliklari matni bilan tanishar ekanmiz, ularda ifoda etilgan qarashlar, yodnomalarning g'oyaviy va badiiy xususiyatlari zamirida raqam bilan bog'liq o'rinlarni, raqamlarning mohiyati yoki ramzlariga urg'u berilgan jihatlarni ko'rishimiz mumkin. Yodnomalarda qo'llanilgan raqamlar xalqimiz dunyoqarashi, madaniyati, ijtimoiy-siyosiy hayoti bilan uzviy aloqadorligi sababli ham turkiy xalqlarning qadimgi yozma yodgorliklarida raqamlar bilan bog'liq qarashlarni maxsus o'rganishga asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

(1). Qadimiy hikmatlar. Toshkent, 1987.

(2). L.N.Gumilyov. Qadimgi turklar. Toshkent, 2007, 15-bet.

(3). Elmira Fikrətqizi. Vücudnamələrdə mətenlerarasi əlaqe. Monografiya. Baki, 2018, "Elm və Təhsil", 256 səh.

(4). Sh.Rahimova. "Davlatyorbek" dostonining tarixiy asoslari, tipologiyasi va poetikasi" mavzusidagi filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (RD) dissertatsiyasi avtoreferati, Toshkent, 2020, 15-bet.

Quvvatov Rahmatullo Hikmatullayevich (Termiz davlat Pedagigika instituti mustaqil tadqiqotchisi)

FANGA OID AFORIZMLARNING CHOG'ISHTIRMA TADQIQI

Annotatsiya. *Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi fanga oid aforizmlarni chog'ishtirma tahlil qilishga bag'ishlangan. Aforizmlar madaniy, ilmiy va tilshunoslik nuqtayi nazaridan chuqur tahlil qilinib, ularning semantik va pragmatik xususiyatlari o'rganiladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi fanga oid aforizmlar o'ziga xos tarixiy va madaniy jihatlari bilan farqlanadi. Maqola aforizmlarni tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolar va ularning ekvivalentlik darajasini aniqlashga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *o'zbek, tahlil, madaniyatshunoslik, tilshunoslik, aforizm, kontekst, til.*

ПЕРЕКРЁСТНЫЙ АНАЛИЗ НАУЧНЫХ АФОРИЗМОВ

Аннотация. *Данная статья посвящена перекрестному анализу афоризмов, связанных с наукой, на английском и узбекском языках. Афоризмы глубоко анализируются с точки зрения культурологии, науки и лингвистики, изучаются их семантические и прагматические особенности. Научные афоризмы на английском и узбекском языках отличаются своим историческим и культурным аспектом. Цель статьи определить проблемы, возникающие при переводе афоризмов и уровень их эквивалентности.*

Ключевые слова: *узбекский язык, анализ, культурология, лингвистика, афоризм, контекст, язык.*

CROSS-COURSE ANALYSIS OF SCIENTIFIC APHORISMS

Annotation. *This article is devoted to the cross-analysis of aphorisms related to science in English and Uzbek languages. Aphorisms are deeply analyzed from the point of view of cultural, scientific and linguistics, and their semantic and pragmatic features are studied. Aphorisms related to science in English*

and Uzbek differ in their own historical and cultural aspects. The article aims to determine the problems that arise in the translation of aphorisms and their level of equivalence.

***Key words**: Uzbek, analysis, cultural studies, linguistics, aphorism, context, language.*

Kirish. Aforizmlar inson tafakkuri va tajribasini qisqa, lekin mazmunli va samarali ifodalovchi nutq shakllaridir. Fanga oid aforizmlar ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, ilmiy bilimlarni keng targʻib qilish va yangi avlodlarni ilmgacha qiziqtirishda muhim oʻrin tutadi. Ingliz va oʻzbek tillarida mavjud boʻlgan fanga oid aforizmlar nafaqat lingvistik xususiyatlar, balki madaniy oʻziga xosliklarni ham aks ettiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Fanga oid aforizmlar sohasida bir qancha ilmiy ishlar mavjud. Ingliz tilida yozilgan adabiyotlarda aforizmlar koʻproq filosofik, ilmiy va ijtimoiy masalalarni yoritishda ishlatilgan. Masalan, Schopenhauer, Einstein kabi mashhur shaxslar oʻzlarining aforizmlari bilan fanga oid qarashlarni qisqacha, lekin mazmunli ifodalashgan. Shuningdek, ingliz tilidagi adabiyotlarda aforizmlar fanning tarixi va rivoji, ilmiy uslublar va metodologiyalar haqidagi muhokamalarga ham tayanadi.

Oʻzbek tilida esa aforizmlar asosan madaniyat, ilmiy tadqiqot, va falsafiy qarashlar kontekstida mavjud. Oʻzbek tilidagi aforizmlar koʻpincha adabiy va xalq orasida mashhur boʻlib, ilmiy izlanishlarni yoritishda foydalanilsa-da, ular ingliz tilidagi aforizmlar singari keng tarqalgan emas. Biroq oʻzbek tilida aforizmlar tarixiy va madaniy kontekstda yanada chuqurroq maʼno kasb etadi.

Adabiyotlarni tahlil qilishda aforizmlar qisqa, lekin mazmunli boʻlib, ularni ishlab chiqish va taqdim etishning turli usullari mavjudligini koʻrsatadi. Bu usullar orasida ilmiy fikrni qisqacha va aniq ifodalashga asoslangan usullar hamda aforizmlarni ijodiy tarzda ishlab chiqish ham mavjud.

Metodologiya. Tadqiqotda ikkita til – ingliz va oʻzbek tillarida mavjud boʻlgan fanga oid aforizmlarni taqqoslash uchun quyidagi metodlardan foydalanish rejalashtirilgan.

Kontent tahlili. Ingliz va oʻzbek tillaridagi fanga oid aforizmlarni yigʻish va ularni maʼno, tuzilish, va maqsad nuqtayi nazaridan tahlil qilish.

Taqqoslash metodi. Har ikki tilning aforizmlari orasidagi oʻxshashliklar va farqlarni aniqlash, ayniqsa, til va madaniyatga bogʻliq oʻzgarishlarni tahlil qilish.

Kvalitativ tahlil. Har bir til uchun aforizmlar haqida yozilgan ilmiy asarlarni oʻrganish va ularning ilmiy tadqiqot jarayoniga qoʻshgan hissasini baholash.

Bu metodologiya yordamida aforizmlarning ilmiy faoliyatga qanday taʼsir qilishi, ularning qanday yondoshuvlar asosida yaratilib, tarjima qilinganligi oʻrganiladi. Shuningdek, tahlil qilingan aforizmlarning axborot va ilmiy fikrlarni qanday taqdim etishdagi ahamiyati ham aniqlanadi.

Tahlil va natija. Quyida ushbu aforizmlarning mazmuni va funksiyalari boʻyicha oʻxshashlik va farqlari haqida batafsil maʼlumotlar keltirib oʻtamiz.

Science is organized knowledge (ilm – bu tizimlashtirilgan bilim). Bu aforizm ilmning asosiy mohiyatini, yaʼni bilimlarni tartib va tizim orqali oʻrganish jarayonini taʼriflaydi. Dunyoviy ilmga urgʻu qaratilgan.

An investment in knowledge pays the best interest – Benjamin Franklin (Bilimga qilingan sarmoya eng yaxshi foyda keltiradi). Ushbu aforizm ilm olishni kelajak uchun eng foydali boylik sifatida koʻrsatadi.

The important thing is not to stop questioning – Albert Einstein (Eng muhimi – savol berishni toʻxtatmaslikdir). Bu fikr ilmiy izlanish va doimiy oʻrganishning muhimligini ifodalaydi.

Ilm – insonni yuksaklikka olib chiqadigan qanotdir. Bu aforizm ilmni inson taraqqiyotining asosiy vositasi sifatida koʻrsatadi va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi.

Bilim – eng katta boylik. Ushbu xalqona ibora ilm va bilimning kundalik hayotdagi ahamiyatini taʼkidlaydi.

Ilmsiz odam – koʻzsiz qush. Bu oʻzbek aforizmi ilmsiz insonni hayotiy yoʻnalishdan mahrum deb tasvirlaydi.

Ingliz tilidagi aforizmlar, odatda, rasmiyroq va ilmiy uslubda ifodalangan. Oʻzbek tilidagi aforizmlar esa, koʻpincha, xalqona, sheʼriy ohangda va ramziy obrazlar orqali beriladi. Ingliz aforizmlari qisqa va loʻnda gaplardan tashkil topadi, tushunish oson. Oʻzbek aforizmlari, koʻpincha, qiyoslash va oʻxshatishlarni oʻz ichiga oladi. Ingliz tilida ilmiy terminlar, masalan, *knowledge, science, question* kabi soʻzlar koʻp ishlatiladi.

Oʻzbek tilida esa ilm, bilim, qanot, koʻz kabi xalqona va ramziy ifodalar kengroq tarqalgan. Ingliz madaniyatida ilm zamonaviy dunyoqarash va taraqqiyotning asosiy omili sifatida qaraladi. Oʻzbek madaniyatida esa ilmni qadrlash diniy va anʼanaviy qadriyatlar bilan uzviy bogʻliq. Ingliz aforizmlarida mantiq

va natijaga urg‘u qaratilgan bo‘lsa, o‘zbek aforizmlarida obrazlilik va hissiyot ustuvor. Ingliz tilidagi aforizmlar ilmiy izlanishga qaratilgan, tanqidiy fikrlashni qo‘llab-quvvatlaydi.

O‘zbek tilidagi aforizmlar esa yoshlarga nasihat shaklida, ilmning hayotiy ahamiyatini ta’kidlaydi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi fanga oid aforizmlar til va madaniyatning o‘ziga xos tomonlarini aks ettiradi. Ingliz tilidagi aforizmlar ko‘proq dunyoviy va amaliy, o‘zbek tilidagilari esa xalqona va ma’naviy qadriyatlarga asoslangan. Ushbu aforizmlar ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda nafaqat lingvistik balki ijtimoiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Fanga oid aforizmlarning xususiyatlari. Ingliz tilidagi ilmiy aforizmlar, odatda, ilm-fan va tadqiqot natijalari bilan bog‘liq bo‘lib, qisqa va aniq ifoda uslubiga ega. Bu aforizmlar ilmiy mantiq, tajriba va kuzatuv asosida shakllangan. Ingliz madaniyatida aforizmlar orqali insonni rag‘batlantirish va ilmiy fikrlashni targ‘ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Misollar:

• *The important thing is not to stop questioning. Curiosity has its own reason for existence* (Albert Einstein).

• *Science is the poetry of reality* (Richard Dawkins).

• *Research is what I'm doing when I don't know what I'm doing* (Wernher von Braun).

• *Equipped with his five senses, man explores the universe around him and calls the adventure Science* (Edwin Powell Hubble).

• *The good thing about science is that it's true whether or not you believe in it* (Neil deGrasse Tyson).

O‘zbek tilidagi aforizmlar. O‘zbek tilidagi fanga oid aforizmlar, ko‘pincha, hayotiy tajribalarga asoslangan bo‘lib, xalqning milliy qadriyatlari va donishmandlik an’analarini aks ettiradi. Bu aforizmlar o‘ziga xos badiiy uslub va axloqiy mazmunga ega bo‘lib, ilm-fanni inson hayotining ajralmas qismi sifatida ko‘rsatadi. Misollar:

• “Bilim ming qatla boylikdan ustun”.

• “Ilmni egallagan odam, dunyoni egallaydi”.

• “Fan – jaholatni yenguvchi qurol.”

• “O‘rgangan odam har yerda hurmat topadi”.

• “Bilim orttirishdan ortiq boylik yo‘q”.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi fanga oid aforizmlar turli xil madaniy va tarixiy muhitning mahsuli bo‘lsa-da, ularning asosiy maqsadi bir xil: insonlarni ilm-fanga oshno qilish, bilim orttirishga undash va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish. Aforizmlar turli tillarda turli ko‘rinishda namoyon bo‘lsa-da, ular chuqur ma’no va o‘ziga xos mazmun bilan boyitilgan.

Fanga oid aforizmlarni ingliz va o‘zbek tillarida chog‘ishtirma o‘rganish, ularning lingvistik va madaniy o‘ziga xosliklarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Ingliz tilidagi aforizmlar, asosan, ilm-fanning mantiqiy va analitik jihatlariga e’tibor qaratib, qisqa va to‘g‘ri ifoda bilan o‘z fikrini yetkazadi. Boshqa tomondan, o‘zbek tilidagi aforizmlar xalqning hayotiy tajribalari va milliy qadriyatlarini yoritadi. Bu ikki turdagi aforizmlar o‘rtasidagi farqlar ularning turli tarixiy va madaniy kontekstlarda shakllanganini ko‘rsatadi.

Shuni ta’kidlash kerakki, tarjima jarayonida aforizmlarning mantiqiy va badiiy mazmunini saqlash, madaniy kontekstni to‘g‘ri tushunish katta ahamiyatga ega. Ingliz aforizmlarining qisqa va aniq ifodalari o‘zbek tiliga, ko‘pincha, metaforik va ko‘chma ma’nolarda tarjima qilinadi, bu esa mazmunni to‘g‘ri yetkazishda muhim rol o‘ynaydi. Tarjima qiyinchiliklariga qaramasdan, bunday aforizmlar madaniyatlararo muloqot va til o‘rganish jarayonida qimmatli vosita hisoblanadi.

Xulosa. Fanga oid aforizmlar ikki tilda ham ilm-fan universalligini aks ettiradi. Ingliz aforizmlarida ilmning o‘ziga xosligi, innovatsiya va fikrlash erkinligi aks etsa, o‘zbek aforizmlarida ilmiy bilimlar milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtiriladi. Bu esa nafaqat lingvistik o‘zgaruvchanlikni, balki madaniy yondashuvdagi xilma-xillikni ham ochib beradi.

Natijada bunday tahlillar ilm-fanning til va madaniyatga ta’sirini o‘rganish imkonini beradi, shuningdek, ilmiy bilimlarni turli tillarda o‘zlashtirish jarayonini yaxshilashga yordam beradi. Aforizmlarning chog‘ishtirma tahlili orqali yangi tarjima yondashuvlari va o‘quv metodlarini shakllantirish mumkin, bu esa nafaqat tarjimonlar, balki tilshunoslar va o‘rganuvchilar uchun ham foydalidir. Shu sababli aforizmlar til va madaniyatning chuqur tadqiqotiga yo‘l ochuvchi muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language (2nd ed.). Cambridge University Press.

(2). Provides linguistic insights, including the evolution of language and cultural phrases.

(3). Explores Uzbek aphorisms and their linguistic characteristics.
(4). Nazarova, G T. (2020). The cultural and linguistic impact of aphorisms in English and Uzbek languages. Journal of World Languages and Cultures, 8(3), p. 45–56.
(5). Discusses comparative aspects of English and Uzbek aphorisms.
(6). Smith, J.A. (2018). Science and language: Analyzing scientific aphorisms in English literature. Language & Science Quarterly, 12(4), p. 102–120.
(7). O‘zbek milliy ensiklopediyasi (n.d.). Ilm va axloqiy qadriyatlar. Retrieved November 18, 2024, from https: //ensiklopediya.uz/ilm-axloqiy-qadriyatlar.

Haydarova Dilafruz Inoyatullaevna (Navoiy davlat Pedagogika instituti o‘zbek tili ixtisosligi tayanch doktoranti; e.mail: haydarovadilafruz9@gmail.com)

O‘ZBEK TILIDAGI DINIY MATNLARDA KECHIRIM NUTQIY AKTINING IFODALANISHI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada so‘nggi yillarda tilshunoslikda keng tarqalgan “diniy matn” tushunchasi va uning mohiyati, diniy matnlar tadqiqi, kechirim nutqiy akti va uning diniy matnlar doirasida o‘rganilishi masalasiga oydinlik kiritilgan. Maqolada o‘zbek milliy tili egalarining nutqidagi kechirim nutqiy aktini diniy matnlardan ayricha o‘rganib bo‘lmasligi asoslangan. Diniy manbalar tahlilida mazmuniy mundarijasida kechirim semasi mavjud bo‘lgan til birliklari aniqlangan, misollar bilan dalillangan. Shuningdek, duo deb ataluvchi diniy matnlar, ularning turlari, mohiyati, pragmatik tarkibi va tahlili keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *diniy matn, dunyoviy matn, kechirim nutqiy akti, gunoh, kechirim so‘rovchi adresant– inson, kechirimni qabul qiluvchi adresat – Alloh, gunohni tan olish, adresant ruhiy holatini ifodalovchi nutq, kechirimning noverbal shakllari, bilvosita aloqa.*

Хайдарова Дилафруз Иноятуллаевна (Навоийский государственный педагогический институт, докторант специальности узбекский язык)

ВЫРАЖЕНИЕ РЕЧЕВОГО АКТА ИЗВИНЕНИЯ В РЕЛИГИОЗНЫХ ТЕКСТАХ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. *В данной статье разъясняется понятие “религиозный текст”, получившее широкое распространение в лингвистике в последние годы, и его суть, изучение религиозных текстов, речевой акт извинения и его изучение в рамках религиозных текстов. Статья основана на том факте, что речевой акт извинения в речи носителей узбекского национального языка никаким образом не изучается отдельно от религиозных текстов. При анализе религиозных источников в содержательном наполнении выявлены языковые единицы, содержащие семы извинения и подтверждаются примерами. Также представлены религиозные тексты, так называемые молитвы, их виды, сущность, прагматический состав и анализ.*

Ключевые слова: *религиозный текст, светский текст, речевой акт прощения, грех, адресантом, просящим прощения является человек, адресатом, принимающим прощение является Бог, признающий грех; речь, выражающая душевное состояние адресата; невербальные формы извинения, непрямое общение.*

Khaidarova Dilafruz Inoyatullaevna (Navoi State Pedagogical Institute, doctoral student, specialty Uzbek language)

EXPRESSION OF THE SPEECH ACT OF FORGIVENESS IN RELIGIOUS TEXTS IN THE UZBEKISTAN LANGUAGE

Annotation. *This article explains the concept of “religious text”, which has become widespread in linguistics in recent years, and its essence, the study of religious texts, the speech act of apology and its study within the framework of religious texts. The article is based on the fact that the speech act of apology in the speech of speakers of the Uzbek national language is in no way studied separately from religious texts. When analyzing religious sources, the content revealed linguistic units containing semes of apology and is supported by examples. Also religious texts, the so-called “prayers”, their types, essence, pragmatic composition and analysis are presented.*

Key words. *religious text, secular text, speech act of forgiveness, sin, the addressee asking for forgiveness is a person, the addressee receiving forgiveness is God, recognizing the sin; speech expressing the addressee’s state of mind, non-verbal forms of apology, indirect communication.*

Kirish. So‘nggi yillarda tilshunoslikda keng tarqalgan “diniy matn’ tushunchasi olimlar tomonidan turlicha talqin qilinmoqda. Bunday har xillik yangi va ayni damda tarixiy o‘rganish obyektining murakkabligi va ko‘p qirraliligi bilan izohlanadi. Hozirgi vaqtda “diniy matn” deganda diniy mavzudagi matn, din sohasidagi nutqiy aktlar, mavzuiy jihatdan inson e’tiqodiga bog‘liq matnlar to‘plami va h.k. tushuniladi [2]